

Identitat individual / identitat de grup gran

Que podem aportar els psicoanalistes en temps de turbulència i confusió?

Neri Daurella¹

IPA, IARPP-España

En aquesta comunicació pretenc transmetre algunes reflexions que s'em plantejen, com a psicoanalista, arrel de l'"aquí i ara" que vivim no només en les relacions amb els nostres pacients sinó en l'entorn relacional més ampli: en el meu cas, l'entorn de Catalunya, Espanya, Europa. I per comprendre alguna cosa de l'"aquí i ara" em sembla útil començar per aportar una mica de context històric.

Palabras clave: Identidad individual, identidad de grupo grande.

In this paper I intend to convey some thoughts raised me, as a psychoanalyst, following the "here and now" we live not only in the relationship with our patients but our broader relational environment: in my case, the setting of Catalonia Spain, Europe. And to understand some of the "here and now", it seems useful to begin by providing some historical context.

Key Words: Single Identity / Large group identity

English Title: Single Identity / Large group identity. What can psychoanalysts contribute in times of turbulence and confusion?

Cita bibliográfica / Reference citation:

Daurella, N. (2014). Identitat individual / identitat de grup gran. Que podem aportar els psicoanalistes en temps de turbulència i confusió?. *Clínica e Investigación Relacional*, 8 (2): 374-381. [ISSN 1988-2939] [Recuperado de www.ceir.org.es]

Aquesta conferència de Càceres es celebra l'any 2014, un any carregat d'aniversaris relacionats amb conflictes bèlics, que, naturalment, sempre són esdeveniments traumàtics: ara fa 300 anys, l'11 de setembre de 1714, varen entrar a Barcelona les tropes borbòniques i va finalitzar la Guerra de Successió a la Corona d'Espanya amb la instauració de la nova dinastia i el decret de Nova Planta; fa 100 anys, el 28 de juny de 1914, l'atemptat a Sarajevo contra l'hereu de la Corona Austrohungaresa va ser el detonant per la 1ª Guerra Mundial; fa 75 anys, el 26 de gener de 1939, entraren a Barcelona les tropes franquistes i l'1 d'abril del mateix any va finalitzar la guerra civil espanyola; i val la pena fer esment d'un esdeveniment més recent: el 25 aniversari de la finalització de la guerra freda, amb l'enderrocament del mur de Berlín, justament el 9 de novembre de 1989.

No cal oblidar que ara fa 75 anys va esclatar la 2ª Guerra Mundial, i va morir en Freud, el 23 de setembre de 1939, al seu exili londinenc. Freud no era gens optimista envers la naturalesa humana ni envers el paper que la psicoanàlisi podia exercir per aturar les situacions bèliques. Però va aportar moltes idees per pensar sobre els aspectes inconscients que es mobilitzen en situacions de conflicte social, i en els 75 anys transcorreguts entre la seva mort i el dia d'avui han estat molts els psicoanalistes que han pensat sobre aquestes qüestions que ens segueixen afectant a tots.

Tal vegada us demanareu: quin sentit té ara parlar d'aniversaris de conflictes bèlics? Es que ens trobem en una situació pre-bèlica? A Europa, a Espanya, a Catalunya, hi ha motius per reflexionar sobre aquestes qüestions? No vivim en una democràcia consolidada i irreversible als països de la Unió Europea? I a Espanya, més específicament, un cop acabada la dictadura, no gaudim de l'èxit de la transició pacífica cap a la democràcia de la que ens varem dotar els espanyols mitjançant la reconciliació nacional dels dos bàndols en lluita? Té sentit que una psicoanalista d'identitat múltiple (catalana-espanyola-europea) parli de temes d'història a Càceres l'any 2014?

Fa uns mesos, a Bilbao, vaig tenir la oportunitat d'assistir a un seminari sobre el tema "Identitat, trauma i memòria" que va impartir un altre psicoanalista d'identitat múltiple (turc-xipriota-nordamericà), Vamik D. Volkan, que ens va aportar una experiència digna de ser tinguda en compte i uns quants conceptes molt útils per pensar la realitat psico-social i relacional del nostre entorn present.

Volkan és un psicoanalista nascut a Xipre, al sector turc de l'illa, que ha exercit el seu ofici de psiquiatra i psicoanalista als Estats Units, i és professor emèrit de la Universitat de Virginia. L'any 1974, després de la divisió de l'illa de Xipre, la seva terra, en dos sectors (el grec i el turc), es va interessar per estudiar la història de mil anys de relacions turc-xipriotes des de la perspectiva psicoanalítica, en col·laboració amb un historiador. Posteriorment, l'any 1977, el president egipci Anwar el Sadat va animar indirectament als psicoanalistes a involucrar-se en

l'estudi de les relacions internacionals quan en la primera visita que realitzava un president egipci al parlament d'Israel va afirmar que el 70% dels problemes entre àrabs i israelians eren de naturalesa psicològica.

Animat Volkan, entre altres raons, pels escrits de Mitscherlich (1971), que va instar als psicoanalistes a sortir de les seves consultes clíniques i a formar part d'un treball interdisciplinari sobre aspectes socials i polítics, va fundar el Centre d'Estudis de la Ment i la Interacció Humana (CSMHI) a la Universitat de Virginia, que va reunir fins l'any 2005 a psicoanalistes, psiquiatres, exdiplomàtics, politòlegs, historiadors i altres especialistes en ciències socials i del comportament humà i va treballar en l'aplicació directa de conceptes psicoanalítics a conflictes ètnic-nacionals, i en la facilitació del diàleg entre grups grans per afavorir la co-existència pacífica, conduint diàlegs extra-oficials a llocs com les repúbliques bàltiques, Georgia, Kuwait, Eslovàquia, Turquia, Alemanya i Estats Units, entre d'altres.

El treball en aquests àmbits l'ha portat a reflexionar molt sobre conceptes com els d'*identitat individual* i *identitat de grup gran*, de *simbols comuns d'identificació*, i del procés mitjançant el qual els nens van adoptant determinades característiques físiques, llenguatges, cançons de bressol i infantils, menjars, danses, creences religioses, mites, banderes, entorns geogràfics, herois, màrtirs i imatges d'esdeveniments històrics com senyals de pertinença a l'identitat d'un grup gran al qual pertanyen els seus pares i les persones importants per ells. Ja sabem que en la base del sentiment de comunitat es troben les identificacions dels seus membres. Els nens que tenen pares que pertanyen a diferents grups grans poden viure armònicament sempre que aquests grups convisin sense grans problemes, però si es dona un conflicte socio-polític entre aquests grups, aquest pot ocasionar patiment emocional i vivències traumatitzants pels nens.

Que les persones que senten que pertanyen a un grup gran (ètnic, nacional, religió ...) comparteixin prejudicis envers els que pertanyen a un altre és un fenomen humà prou comú, i no necessàriament alarmant, encara que en moments de turbulència política o econòmica pot adquirir característiques molt destructives. Durant segles, tribus o grups veïns han hagut de competir pels aliments, pel sexe i pels bens materials per la seva supervivència, però a això s'han anat afegint fenòmens psicològics més complexes, com el "narcisisme de les petites diferències" del que parlava Freud, la lluita pel poder, l'enveja, la venjança, la humiliació, la submissió, el patiment i els dols no elaborats. L'any 1930 Freud es referia a les comunitats que viuen a territoris veïns i que "están ficades en constants bronques i ridiculitzant-se unes a les altres", i posava com a exemple als espanyols i als portuguesos, als alemanys del nord respecte als del sud, els anglesos respecte als escocesos, etc. I Volken, l'any 1988, parla de com les diferències més petites entre grups grans es poden viure com límits irrenunciables que separen l'identitat d'un grup respecte a la d'un altre.

En temps de bonança econòmica, els prejudicis poden ajudar a diferenciar el nosaltres

dels altres d'una forma lúdica i adaptativa, pero en temps de penúria el procés pot malignitzar-se: no és el mateix la rivalitat esportiva entre equips de futbol, per molta càrrega simbólica que comporti, que la visió deformada del rival com si pertanyés a una altra espècie. Ja Erikson, que va ser dels primers psicoanalistes que va reflexionar sobre la qüestió de la identitat, va aportar la idea de que els éssers humans han evolucionat mitjançant algún tipus de procés adaptatiu, fins a agrupar-se en tribus o clans que arriben a comportar-se com si pertanyessin a espècies diferents.

En el momento actual de crisi econòmica i sistémica en l'àmbit mundial, pero més concretament en el nostre entorn més proper (Europa, Espanya, Catalunya), els psicoanalistes podriem fer servir alguns conceptes que ens aporta la nostra disciplina per mirar de comprendre fenòmens que altrament ens resulten difícils de pair a nivel intel·lectual i emocional. Per exemple, el de *transmissió intergeneracional dels traumes*, o el de *reactivació de traumes escollits* per reafirmar-se com a grup gran en moments d'incertesa angoixant sobre el nostre futur.

Volkan senyala la utilització que fan els líders polítics dels traumes passats, convertint determinats fets històrics en traumes escollits específics per a cada grup gran. En el pla del grup gran, la gent necessita enemics per impedir que l'agressió es produeixi dins el seu propi grup. En temps de pressió, els grups grans poden patir una regressió multitudinària, de manera que l'ansietat viscuda col·lectivament de forma inconscient s'acabi condensant en la por a l'Altre.

Volkan anomena "trauma escollit" al fet històric que trien el sliders polítics per convertir-lo en l'element més significatiu de la identitat del grup gran: acostuma a tractar-se d'un fet que reuneixi referències a herois i màrtirs ancestrals, que serveixin per vincular als membres del grup gran. Els exemples de traumes escollits que aporta Volkan es refereixen sempre a fets de molts segles enrere: per exemple, la batalla de Kosovo de 1389 pels serbis, la caiguda de Constantinopla l'any 1453 pels grecs, o la batalla de Culloden l'any 1746 pels escocesos. Els herois vinculats a aquests fets són totalment mitificats, es construeixen monuments commemoratius i s'estimula la identificació de les generacions posteriors amb la tasca pendent de recuperar allò que es va perdre.

No cal dir que la dinàmica del "trauma escollit" no té gaire cosa a veure amb la història entesa com una disciplina pertanyent a l'àmbit de les ciències socials: es tracta d'una utilització emocional al servei d'una ideologia. Volkan, juntament amb un historiador i psicoanalista anomenat Peter Loewenberg, crea el concepte de "ideologia dels drets" per referir-se a aquest tipus d'ideologia.

Les ideologies de la reivindicació de drets fan referència al sentiment compartit de recuperar allò que en la realitat i en la fantasia es va perdre durant el trauma col·lectiu que va evolucionar com a trauma escollit i durant altres traumes compartits relacionats amb aquell. La

ideologia dels drets es converteix en una marca específica del grup gran, encara que pot adoptar noms diversos segons el cas: l'“irredentisme” italià, el “cristoeslavisme” serbi o l'“excepcionalisme americà” dels Estats Units.

Considero interessant fer servir els conceptes de Volkan per tractar de comprendre la dinàmica grupal en la que ens trobem inmersos al nostre país des de fa uns anys: quan dic “al nostre país” parlo des de la meua perspectiva d'identitat triple a la que em referia al començament d'aquesta comunicació. La Europa culta, que feia compatible el sistema capitalista amb un envejable estat del benestar pels treballadors i les classes mitjanes, comença a donar senyals de malestar. La globalització fa massa evident la insuportable injustícia del sistema capitalista basat en allò especulatiu-financer, les classes mitjanes i treballadores veuen amenaçada la seva seguretat, cada cop hi ha menys confiança en que els polítics siguin capaços de parar els peus a les anomenades “elites extractives o depredadores”: paradisos fiscals perfectament tolerats, precarietat laboral, retallades en serveis bàsics per la vida dels ciutadans, creixent desigualtat entre uns pocs rics i els molts precaritzats, etc., etc. Dins d'aquesta Europa, Espanya, que estava tan satisfeta de la seva transició democràtica i del seu desenvolupament econòmic, s'adona dolorosament de que el gegant tenia peus de fang, de que hem apostat per una bombolla, el 25% de la població es troba a l'atur, la desconfiança en els polítics s'ha generalitzat per les nombroses evidències de corrupció, i el nostre sistema educatiu col·loca als nostres joves a la cua d'europa. I a Catalunya, tres quarts del mateix: estem vivint una gravíssima crisi econòmica i els efectes d'unes polítiques anomenades d'“austeritat” que s'estan carregant les bases del nostre model social. A Catalunya tanquen 10 empreses cada dia; més de 900.000 persones es troben sense feina (sobre 7 milions i mig d'habitants); un terç de la població viu en situació de pobresa i hi ha 100 desnonaments diaris. Les desigualtats creixent de forma obscena: una minoria acumula xifres astronòmiques de diners mentre augmenta la misèria, es retallen les prestacions socials i els drets laborals, a la salut, a un ensenyament de qualitat per a tothom. És una catàstrofe humana de grans proporcions que ens ha deixat confosos, amb una inseguretat i una desesperació creixent, que òbviament repercuteix en la salut mental de la població.

I en moments com aquest és prou típic que el grup gran faci pinya i es posi a la defensiva respecte a un “enemic exterior”: estem veient l'auge dels partits nacionalistes a Europa, l'actitud del camp que pugui ser pròpia de la mentalitat més conservadora a Espanya, i la inflació de la bombolla identitària a Catalunya.

He començat mencionant diversos aniversaris històrics que es podrien commemorar aquest any de 2014. Tots ells mereixerien ser objecte de reflexió per part d'historiadors i psicoanalistes. Per exemple, el record de la guerra del 14 ens podria fer pensar com els obrers de la Daimler-Benz i els de la Renault van ser capaços de matar-se en una inacabable i absurda lluita a la frontera francoalemanya, oblidant tot allò que tenien en comú en plena exaltació

patriòtica, fins que la sensació de sacrifici inútil es va anar apoderant dels soldats d'ambdós bandols i es van multiplicar els motins, les desercions i els afusellaments de desertors. Impressiona veure com en vigílies d'aquella guerra Freud escribia a un col·lega: "Per primer cop en trenta anys em sento austríac. ... La moral és excel·lent a tot arreu ... estaria a favor de la guerra amb tot el meu cor si no sapigués que Anglaterra està a l'altre bàndol." I només un any després, a *Consideracions d'actualitat sobre la guerra i la mort*, escriu: "La guerra, en la que no volíem creure, va esclatar i va portar una terrible decepció. ... Ha trencat tot els lligams de solidaritat entre els pobles combatents i amenaça amb deixar una rancúnia que farà impossible que es reprenguin durant molt de temps." I, efectivament, després de la primera guerra vindria la segona, i els horrors serien corregits i augmentats.

Curiosament, de tots aquests aniversaris, el que s'ha triat a Catalunya com a "trauma escollit" ha estat el més allunyat en el temps (300) anys – recordem que la enorme llunyania en el temps és una de les característiques que Volkan troba en els "traumes escollits" que ell ha estudiat. Ni a Catalunya ni al conjunt d'Espanya sembla haver gaire disposició per commemorar altres dates traumàtiques més recents, per exemple, les vinculades a la guerra civil del 36-39, i reflexionar sobre elles per treure alguna ensenyança profitosa. Però està clar que encara viuen testimonis directes i fills d'aquests, i alguns podrien desmentir les versions ideològiques interessades dels que pretenguessin fer èpica d'allò que va ser una tragèdia enorme.

Stéphan Dion, un polític de doble identitat quebequesa-canadenca, autor de la Llei de la Claredat al Canadà, va dir el següent a propòsit de les identitats: "Al meu país no s'han de contraposar dos nacionalismes: el nacionalisme canadenc enfront del nacionalisme quebequés. Més aviat hem de fonamentar l'argumentació a favor de la unitat en el principi universal de les identitats plurals. Les identitats es sumen, no es resten. En un país democràtic, els ciutadans no tenen per vocació convertir-se en estrangers."

Quan Einstein va preguntar a Freud si es podia pensar en algun mitjà indirecte per desactivar en la mesura que es pogués la nostra disposició a la guerra, aquest li va respondre amb dos suggeriments:

- Afavorint l'establiment de lligams afectius entre les persones, lligams que poden ser de dos tipus: de l'ordre d'allò amorós, i de l'ordre de la identificació, que subratlla el que és comú més que el que és diferencial entre els humans.
- Impulsant la evolució cultural des de'l sistema educatiu, convertint-lo en una estructura que afavoreixi el pensament independent, la resistència a la intimidació i la lluita per la veritat.

El primer dels suggeriments em sembla sumament interessant, perquè va més enllà de la visió d'un Freud cognitivista, del de "fer conscient allò inconscient" com a panacea, supera la

vella fal·làcia racionalista del “saber és poder” i conecta amb aquell lema juvenil: “Fer l’amor i no la guerra”, que ens recorda el paper central d’Eros, més que de la raó o el coneixement, en la lluita contra allò tanàtic present en tots nosaltres.

La fantasia de que un psicoanalista perfectament analitzat es troba per sobre de les identifications inconscients amb els seus respectius grups grans no es correspon amb la realitat: la història de les disputes entre tribus psicoanalítiques és de tots coneguda. Però tal vegada s’ens podria demanar que procurem cultivar una actitud reflexiva, autocrítica i investigadora sobre la nostra pròpia implicació en aquests fenòmens per tal de no contribuir a afegir més llenya al foc. I també que ens impliquem en el treball interdisciplinar i intercultural, per tal de no perdre la nostra capacitat d’empatitzar amb l’Altre i desactivar els nostres prejudicis en la mesura que es pugui.

La psicoanàlisi relacional destaca la importància del context sociocultural, de la permanent aspiració a la validació consensual en les relacions, de la reflexió constant sobre la qualitat de les nostres interaccions. No es tracta de transformar a l’altre d’acord amb la “meva” manera de veure la realitat, d’imposar la “meva” visió sobre l’altre ni de tractar de convertir-lo a l. Ni a la meva fe, ni a la fe del meu grup gran, amb el que m’identifico al 100%, i amb el que comparteixo prejudicis, projeccions i atribucions. Si tenim ben assumits aquests valors, tal vegada fora interessant que, a l’igual de Volkan, contribuïssim de maneres imaginatives a la facilitació del diàleg entre els grups grans que ens afecten i a la superació del diàleg de sords, molts cops preàmbul de mals majors.

REFERÈNCIES

- Daurella, N. (1994). Irracionalidad fundamental: la guerra, en De la Lama, E.(comp.), *En defensa de la tolerancia. Crítica de los fundamentalismos*. Barcelona: Esc. Univ. Treball Social: La Llar del Llibre, 73-80
- Dion, S. (2014). Conferencia en la Facultad de Filosofía, Universidad de Barcelona (10 – 3 – 14).
- Erikson, E.H. (1950). *Identity and the Life Cycle*. New York: International Universities Press
- Freud, S. (2-8-2014). Carta a Abraham
- Freud, S. (1915). *Consideraciones de actualidad sobre la guerra y la muerte*
- Freud, S. (1930). *El malestar en la cultura*
- Freud, S. (1932). *El por qué de la guerra*
- Loewenberg, P. (1995). *Fantasy And Reality in History*. New York: Oxford University Press
- Mitscherlich, A. (1971). Psychoanalysis and aggression of large groups. *Int. J. Psycho-Anal.*, 52: 161-167
- Volkan, V.D. (1988). *The Need to Have Enemies and Allies: From Clinical Practice to International Relationships*, Northvale, NJ: Jason Aronson

Volkan, V.D. (2013). *Psicología de las sociedades en conflicto: diplomacia, relaciones internacionales y psicoanálisis. Libro de consulta sobre la psicología de los grupos grandes*, Barcelona: Iniciativas grupales.

Original recibido con fecha: 10-5-2014 Revisado: 30-5-2014 Aceptado para publicación: 28-6-2014

NOTAS

¹ Neri Daurella. Psicanalista (Societat Espanyola de Psicoanàlisi, IPA). Membre IARPP-E. E-mail: neri_dau@hotmail.com